

KIKELET

Tombol a tavasz.
 Ám a magvak szívében
 irdatlan csönd van.

Kelevéz Ágnes

BABITS NÉVJEGYE

A név jelentésének kratüloszi kérdése Babitsot egy életen keresztül nyugtalanította. Van-e vagy nincs lényegét meghatározó szerepe a névnek; s ha van, hogyan van, s ha nincs, miért nincs. A név és személyiség kapcsolata számára ellentmondásokkal telített, s e téma életművében újra és újra makacsul visszatér. E körben talán legtöbbet a NÉVJEGYEMRE című fiataalkori verse árul el, melyben egyszerre mutatkozik meg érzékenységének filozófiai és érzelmi összetettsége.

*„A név, mely áll e kis papíron,
 kimondva szó, mely száll tova.
 Lehellet és üres jel annak,
 ki nem hallotta még soha!*

*S e rövid név, értelme tárva,
 tudjátok mégis, mit jelent?
 Egész világot, önkörében,
 mely zártan, szuverén kereng.”*

A név mint üres jel és a személyiség, a jelölt, mely ettől független értelmű, zárt és öntörvényű világ – e két fogalom között ível a költemény. „*Baján írtam, délután, óriási szobámban. Akkor kezdtem először filozofálgatni, s ez meg is látszik. Az idealista filozófia alapgon-dolata van benn*” – emlékszik Babits majd' másfél évtizeddel a vers keletkezése után, 1919–20 tájékán Szabó Lőrincnek. A vers filozófiai indíttatásán az ekkor már jól ismert és alaposan tanulmányozott Platón hatása érezhető. „*A görögök közül még Platót és Aischylost forgatom*” – írja Babits Kosztolányinak 1904. november 17-én. S bár írásos adat nincs rá, de valószínűleg nem tévedünk abban, hogy már ekkor olvasottnak tekintjük a görög filozófus névtani szempontból legfontosabb művét, a KRATÜLOSZ-t, s a nevek eredetéről folyó dialógusnak éppen Kratülosz nézetével vitatkozó érvét halljuk ki a versből: a név csak önkényes megegyezés alapján, konvencionálisan jelöli a

dolgokat, s nem mutat rá a megnevezett lényegére. E dialógusra különben Babits jóval későbbi művében, AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETÉ-ben szinte szövegszerű utalást találunk AZ ESZMÉK VILÁGA című részben.

A vers életrajzi háttérének egyik fontos részlete, hogy a névjegykártyák, nyomtatott meghívók bajai tanárkodása idején, 1905–6 telén, társas életének elengedhetetlen tárgyai voltak: e kis papírokon szinte kéthetenként kapott meghívást ebédekre, vacsorákra. Hogy a feszélyezett és tapasztalatlan Babits mennyire idegennek érezte magát a kisvárosi illemszabályok és a merev elvárások bonyolult rendszerében, arról HATHOLDAS RÓZSAKERT című kisregénye is tanúskodik. A bajai társas élet szokásaihoz alkalmazkodva, felemás érzésekkel ekkor készíttetheti első saját névjegykártyáját is, melynek írásmódjáról a nyomtatás előtt nyilván döntenie kellett. Az amúgy is zárkózott fiatalember e hétköznapi tárgyon keresztül foglalja versbe egyik alapvető és visszatérő problémáját, a látszat és valóság szövevényes kapcsolatát s annak saját életére vonatkoztatott, szüntelenül átértzett ellentmondását: „*jaj, mért egy örök idegennek / jelzé nevét e papiros?*” Egész világot rejtő, magába zárt személyiségének jele a név, és ennek tárgyiasult formája a nyomtatott kártya, melyek egymástól független életet élnek. A vers fontosságát, önmeghatározó jellegét mutatja, hogy alapgondolata a kötetben kiemelten fontos helyen szereplő, ars poetica értékű költeményével, A LÍRIKUS EPILÓGJÁ-val cseng össze. (E kapcsolatra Babits maga hívja fel a figyelmet Szabó Lőrincnek elmondott ihlettörténeti vallomásában: „*Rokon A LÍRIKUS EPILÓGJÁ-val.*”)

Nem pusztán filozófiai beállítottságának köszönhető, hogy a név jelentése és az egyénhez való viszonya ifjúságától kezdve izgatta; érzékenységét személyes okok is fokozták. Közismert tény, hogy fiatal korában nem *ts*-sel, hanem *cs*-vel írta a nevét, s többéves habozás után őrizte meg végül a családi hagyományként örökölt írásmódot. Gérard Genette állítása, hogy „*nem mindig olyan ártatlan gesztus az, ha valaki »megtartja nevét.«*”, rá különösen érvényes.¹ Egy késői visszaemlékezése, a NEVEK, ŐSÖK, CÍMEREK szerint véletlen okozta a *cs* betűs írásmódra való áttérést. „*Mikor az érettségi okmányaimba, valami tévedés folytán, hibásan került be a nevem – a hagyományos írásmód ellenére – még csak ki sem akartam igazíttatni!*” Egy véletlen miatti felháborodás az ő szemében a nemesi származás túlzott tiszteletét jelentette volna, s ez alapvetően ellenkezett apjától kapott liberális neveltetésével és demokratikus elveivel. Visszaemlékezését így folytatja: „*Méltóságomon alulinak találtam, hogy evvel törődjek!*

– *Ha Jókai írhatta i-vel a nevét, az ősi ypszilon helyett, hogy demokratikus érzületéről bizonyosságot tegyen: én is írhatom cé-es-sel a magamét – véltem büszkén. Úgy is írtam azontúl, éveken át, az otthoniak nagy nagy botránkozására (apám nem élt már ekkor). Helyesen tettem-e, más kérdés. Bizonyos, hogy később magam is gyermekesnek éreztem dacomat, s némileg túlhaladottnak az eszmemenetet is, amely sugallta. A családi név kétféle írása sok apró zavart és kényelmetlenséget okozott; végül magam kértem helyesbítését az összes fórumokon.”* A történeteket Kosztolányi-nekrológiájában is felidézi: „*Míg én gyermekem daccal üzentem hadat a családi gőgnek, s egy ideig még nevemet is, familiám nagy megütközésére, tüntetve s mintegy demokratikusan az ősi írásmód ellenére írtam; ő büszkén viselte nemesi előnevét.*” Életrajzi indítatású regényében, a HALÁLFIAI-ban a regény főszereplője, Sátorfy Imrus is egyező okból negligálja a nemesi írásmód hagyományának őrzését. Imrus egyetemi indexében neve nem *y*-nal, hanem *i*-vel szerepel, mert a keresztlevelet „*véletlenül úgy állította ki valami buta pap, és a többi okmányt mind utána írták. [...] De különben is nem mindegy az, hogy i vagy y? Okos ember nem ad arra semmit! Jókai is lemondott az y-ról!*”. Otthon aztán Imrust is értetlenség

és megütközés fogadja. Tény, hogy Babits ifjúkori liberalizmusa a nevek írásakor odáig terjedt, hogy 1906-ban egy Kosztolányihoz intézett francia nyelvű verses levelében még Vörösmarty nevének végére is *i* betűt illesztett *y* helyett.

Az életrajzi adatokat vizsgálva visszaemlékezése némi javításra szorul. Neve ugyanis nemcsak az érettségitől kezdve szerepel *cs*-vel, hanem jóval korábbról. Sőt a keveredés már Babits apjának egy téves anyakönyvi kivonatából eredhet: 1871. szeptember 24-én egy valóban elég primitív írású plébános „*Babics Mihály megyei írnok*” számára készít két nevet is hibásan tartalmazó anyakönyvi másolatot. Ettől kezdve 1907-ig, a hivatalos helyreigazitásig a zűrzavar uralkodik, a különböző hatósági iratokon felváltva használják hol ezt, hol azt a formát; mi több, van olyan okmány (az apa halála utáni gyámsági végzés), melyen egyszerre szerepel a kétfajta írásmód.² A család ennek ellenére, amikor teheti, a hagyományos alakot használja, csak a jövődől költő lesz kivétel ez alól. Tehát innen öröklődött a *cs* betű a pécsi római katolikus főgimnázium irodalmi körének jegyzőkönyvétől kezdve az érettségi bizonyítványon át egészen a fogarasi értesítőig. Mindenesetre az egyetemista diák teljesen azonosulni látszik nevének *cs* betűs változatával, hiszen nemcsak hivatalosan használja e formában nevét, hanem Kosztolányinak, Juhásznak küldött baráti leveleit így írja alá, és viszont: társai is így szólítják meg őt, valamint egymás között szintén csak ezzel az írásmóddal emlegetik. A ma ismert formára lényegében bajai tanársága idején kezd áttérni. Például 1905 októberében még *cs*-vel írja alá levelét Kosztolányinak, majd 1906 februárjától már *ts*-sel. Családi okmányaira 1907-ben kezdi átvezettetni a javítást, de 1908-ban még *cs*-vel firkantja alá nevét a fogarasi jelenléti íven. Hivatalosan a kérdés 1909-ben zárul le. A családi hagyománnyal való szakítás komolyságát mutatja, hogy legelső versei is Babics aláírással jelentek meg,³ majd elbizonytalanodásának jeleként egy idő után a kétféle írásmód vegyesen fordul elő. Jellemző eset a TALÁLKA ELŐTT című vers közzlése, mely a *Magyar Szemlé*ben 1906. augusztus 30-án Babics-ként, a *Szeged és Vidékében* 1907. június 6-án pedig Babicsként van szignálva. Ekkortájt a budapesti jelentősebb orgánmok hasábjain már csak a *ts* végződést használja, s így szerepel neve A HOLNAP oldalain, mely végül (számára is váratlan módon) az országos ismertséget hozta meg. Ettől kezdve Babicsként szidják és dicsérik egy életen át.

Habozásának okát érdemes mélyebb rétegekben is keresni, mint a harciasan vállalt demokrata magatartás. Az élete végén írt NEVEK, ŐSÖK, CÍMEREK című esszéjében így vall erről: „Magamtól akartam lenni, ami tudok; nem köszönni őseimnek még egy *t* betűt sem!” Az örökölt nemesség pompázata szerinte csupán álarc, amely mögött nem tudni, micsoda – valódi, egyéni érték vagy semmitmondó üresség – húzódik meg. „Aki a címet kapta, nem én vagyok; sőt én talán egészen más ember vagyok.” A *Ki vagyok én?* és a *Kinek hisznek engem?* kettőssége végigvonul Babits életművén. Ezt az ambivalenciára való hajlamot, az ellentétek állandó ütköztetését, mely személyiségét, magatartását, gondolkodását átszötte, Dienes Valéria eleveníti fel hiteles erővel visszaemlékezésében. Ki ez az ember? – kérdezi ő is a legbelső lényegét szemérmesen takargató, épp ezért állandóan változó, újabb és újabb szerepek mögé bújó költőről, aki egy-egy baráti vita végén mindig hozzáfűzte véleményéhez, hogy állításának az ellenkezője is igaz lehet: „*Mintha óvakodnék attól, hogy valamilyen legyen. Mintha félne, hogy akkor nem lesz szabadságában bármilyenné lenni. [...] Nem tud lebélyegezve járni. Nem tud kész véleményrendszerbe öltözni. Talán ez a végleges tulajdonsága, a többi forrása. [...] Véleményekért nem csak önmagáért érzi magát felelősnek. Csak önmagának talaja és bírója. Azé a valakié, akinek örök idegensége megdöbbeneti, mikor a névjegyre néz.*”⁴ Nem véletlen, hogy Dienes Valéria emlékezésében épp e kér-

dést vizsgálva kap a NÉVJEGYEMRE című vers szimbolikus jelentőséget, hiszen Babits egyik alapvető gondolkodói hajlamát jellemzi: a világot és önmagát egyszerre látja és láttatja belülről és kívülről is. Ez a kettős viszonyulás lehet tehát az egyik lélektani oka annak, hogy egy látszólag egyszerű kérdést – *Hogyan írjam a nevem? Hogyan nevezzenek engem?* – feltűnően hosszú ideig (gondoljunk bele: tizenkét évig!) nem tud véglegesen eldönteni. Bizonytalansága a körülötte levőkben értetlenséget és zavart szül, hivatalosan félreértésekre ad lehetőséget, mindez pedig természetesen tovább fokozza az idegenség érzetét, melynek tehát okozója és szenvedő alanya egyaránt ő maga.

Nevének eredete más szempontból is közelről érinti. Vezetéckneve alapján többször is szláv származásúnak tartották, s nemcsak Trianon után, a szerb nacionalizmus fellángolásának idején, hanem már jóval korábban is, támadó szándék nélkül. 1905 áprilisában Babits egy évfolyamtársától, akinek csak keresztnévét ismerjük (Miklós), kap egy tréfás hangvételi húsvéti üdvözlőlapot: „*Legboldogabb és legmulatságosabb ünnepeket kíván barátod: Miklós*”. A Zágráb melletti Jaskából feladott lap meglepő címzése a következő: „*Tekintetes Babič Mijó tanárjelölt úrnak*”.⁵ A valószínűleg szerb nyelvi környezetben élő egyetemi társ talán már korábban is felhívta Babits figyelmét nevének gyakori szerb előfordulására, a csipkelődő címzés erre utalhat vissza. NEVEK, ŐSÖK, CÍMEREK című esszéjében ő maga is kitér fiatalkori ellenérzéseire: „*ragaszkodtam a nevemhez is; nem mintha szépségében és előkelőségében tetszelegtem volna. Inkább csúnyának találtam és szerbnek!*”. Móricz Zsigmond is megörökítésre érdemesnek tartotta Babits átlagosnál nagyobb érzékenységét nevének lehetséges szerb eredetét illetően. BABITS MIHÁLYVAL A GARDA-TÓN című elbeszélésében arra hívja fel útitársa figyelmét, hogy Zágrábban szinte „*minden sarkon egy-egy Babič-cégtábla*” lóg. Az érzékletes és kissé csipkelődő leírás szerint „*Babits szinte megrettent*”, és gyorsan válaszolt: „*Kérlek, mondd, az én őseim előkelő magyar nemesi család.*” Nevének eredete kétségtelenül a költő legérzékenyebb pontjai közé tartozik, hiszen 1928-ban, mikor szerb nyelven, szerb lapban nevével és származásával kapcsolatosan egy lényegében jelentéktelen cikk lát napvilágot, rögtön többoldalas tanulmánnyal válaszol rá SZERB ÍRÓ VAGYOK-E? címmel.⁶ (A cikk melleleg és függetlenül a kiváltó ok színvonalától, a magyar liberális gondolkodás egyik jelentős állomása lett.) „*Ezt hallom: Szerb lapok és folyóiratok hasábjain föl-fölbukkan a nevem [...] az én szegény nevem nem is idegenként szerepel a szerb nevek közt, hanem mintha maga is szerb név volna: legalábbis egy szerb származású író neve.*” Hízelgő – szögezi le Babits: „*Ha úgy volna, nem tagadnám, sőt talán büszke is lennék rá. [...] Az én »szláv hangzású« nevem valóban régi magyar nemesi név.*” Az egybeesést véletlennek tekinti, s a szó etimológiáját nem firtatja. Babits István, a költő öccse jóval később viszont részletes genealógiai kutatásokat végzett, s ennek alapján az ellenkezőjét állítja, és a sorok közt, kimondatlanul, híres testvérével vitatkozik: „*Tudomásunk szerint – és erre vall vezetéknevünk is – a Babits ősök eredetileg horvátok voltak*”, s az Adriai-tenger mellett éltek. Szerinte 1102-ig felkutatható a családfa, s ennek alapján megállapítható, hogy a XVII. század közepe táján, egy parasztlázadás után települt át a család magyar területre; a nemesi rangnak már ekkor nyoma van.⁷ Babits István cáfolata ellenére Mihály jóhiszeműségéhez nem fér kétség, hiszen apja elbeszélése alapján csak dédapjáig visszamenőleg emlegeti magyar nemesi származását, és ekkor már jelentős ideje valóban Magyarországon élt a család. A mi szempontunkból végül is közömbös e kései nyomozás eredménye, sőt a Babits által többször (például PAJZSAL ÉS DÁRDÁVAL) elemzett kérdésre sem térnénk ki, nevezetesen arra, hogy „*ki a magyar?*”. Számunkra most csak a SZERB ÍRÓ VAGYOK-E? cikk érvelése a fontos. Babits itt egyértelműen azt szögezi le, hogy sem

nemesi, sem magyar származására nem büszke, hisz „*ki tudhatja jobban, mennyire nem érdem a származás, mint az író, ki szokva van az emberi értékeket csupaszra vetkőztetni?*”. A név eredetének vizsgálatától itt is, a független, önálló személyiség tiszteletéig ível a gondolatsor: „*Mindenki arra büszke, aki ő – ahonnan ő jött, amit ő hozott. Mi mást tud adni az Emberiségnek. [...] Egyetlen kincsöd magad vagy.*”

A tulajdonnév és a személyiség ellentmondásos viszonya nem véletlenül lesz tehát Babits több alkotásában szervező motívum. A NÉVJEGYEMRE elkészülte után egy hónappal megszületik az ANYÁM NEVÉRE, mely nemcsak címének megfogalmazása alapján (mindkettő valamilyen témára írt vers), hanem költői kérdését illetően is az előző párversének tekinthető: van-e lényegét összefoglaló jelentése a névnek, vagy pusztán azonosítás a funkciója?

*„Hajnalka volt az édesanyám,
hajnalra születtem én.
S lelkemben már ily fiatalon
nincs hajnal, semmi remény.”*

Babits anyját Auróranak hívták, mely név jelentése magyarul hajnal. A versben a szükségszerű vég, a halál irányába tartó gondolatritmus alapja e név jelentése: Hajnalka az édesanyám – hajnalra születtem – alkony az örököm – édesanyám: kedélybeteg, árva nő ma – s a költő maga: e hajnal alkonya. A Hajnalka elnevezés az egyszerű azonosító funkciót meghaladva a költeményben mintegy beszélő névvé változik, költői jelentéssel töltődik fel. Tehát első olvasásra névtani szempontból épp ellenpontja a NÉVJEGYEMRE című versnek, mely a név és viselője eredendő idegenségéről szól. Ám az ANYÁM NEVÉRE, s főleg szövegének egyik első variánsa, nem pusztán egy beszélő név párhuzamos és ellentétes tartalmi lehetőségeit használja ki (hajnalka – alkony, élet – halál), hanem gondolatilag továbblép, és általános szinten magának a jelentés létének tagadásával játszik el, tehát azt kérdezi, hogy e név valóban beszélhet-e; vagyis filozófiai indíttatása ikerverséhez mégiscsak hasonló. E rejtett szándékról árulkodó kéziratot Babits Kosztolányinak küldte 1906-ban több más költeményével együtt. Itt a vers ANYÁM NÉVNAPJÁRA címmel szerepel, alcíme: (AURÓRA. FEBR. 29.) Az ANGYALOS KÖNYV-ben, másik korai kéziratgyűjteményében is hasonló címet találtunk: ANYÁM NEVENAPJÁRA, s a vers alatt a keletkezés pontos ideje is fel van tüntetve, mely egy nappal későbbi, mint a Kosztolányinak lejegyzett dátum: 1906. március 1. Egyező adatra derül fény a Szilasinak tett ihlettörténeti vallomásából is, melyben nemcsak datálja a verset, hanem keletkezési körülményeit is megadja: „*1906. márc. 1. Baja. A névnap febr. 29. Édes anyja csak a kötetben kapta a verset.*” Tehát a látszólag alkalmi költeményt valószínűleg nem is a fiú szeretete, az ajándékozás vágya sugallta, mert özvegy Babits Mihályné Kelemen Auróra a saját nevére írt verset a keletkezés után három évvel később ismerhette csak meg, mikor fiának első kötetében szükségszerűen a szeme elé került. Nem elegendő magyarázat e késedelemre, hogy kapcsolatuk nem volt bensőséges, s más versét sem anyjának mutatta először a költő. Igaz, hogy Szabó Lőrincnek önéletrajzi visszaemlékezésében egyenesen anyja „*káros befolyásáról*” beszél, s hozzáteszi a sokat sejtető kiegészítést: „*amilyen rokonszenves volt az apám, annyira nem tudtam kijönni az anyámmal*”.⁸ Mégis miért tartja fontosnak tíz év múltán is megjegyezni másik barátjának, Szilasinak, hogy csak kötetében láthatta anyja a költeményt? Több rejlik e gesztus mögött, mint a rá általánosan jellemző távolságtartás. Szándékolt jelentésbeli szakadék tátong ugyanis a Kosztolányi-féle kéziratban a készségesnek és korrektnek látszó alcim

(AURÓRA. FEBR. 29.) és az első sor között („Hajnalka volt az édesanyám”), hiszen a naptári ünnepre írott vers számára nem a jelentés az elsődleges, hanem a név, tehát „Auróra nevenapjára” írt verssel a józan ész szerint nemigen lehet Hajnalkát köszönteni, hiszen ezt a névnapot március 27-én és június 19-én ünneplik. Szergej Bulgakov is a tulajdonnévről szóló tanulmányában a szó és a név egyik alapvető különbségének az utóbbi lefordíthatatlanságát tartja, elemzése szerint ebben az esetben a név fonémája elnyeli a szó belső formáját, „A Benedeket nem lehet helyettesíteni az Áldott-tal, azaz a belső forma fordítását adni, mivel a név maga a Benedek”.⁹ Az igazi bökkenő azonban a dátum: „Febr. 29.” Alapja egy furcsa, egyedi szokás: Auróráat családi megegyezés alapján február 29-én köszöntötték.

A bonyodalom Kelemen József lányának megkeresztelésénél kezdődött. Babits visszaemlékezése szerint az Auróra név „öregapám klasszikus műveltségének a nyoma”, aki lányának egy latin istennő nevét szerette volna adni, „de a pap nem akarta megkeresztelni, de végre találtak egy ilyen szentet. Hajnalkának, vagy Oror-nak – Auróra – hívják a testvérei ma is”.¹⁰ (A családi levelezésben nem találtam nyomát a Hajnalka megszólításnak, ott a „Kedves Auróram!” az általános.) A név, annak ellenére, hogy egy szentet is így hívnak, nem szerepel külön dátummal a korabeli katolikus naptárban, így közbülső megoldásként valószínűleg választani kellett egy dátumot megünneplésére. A család talán azért dönthetett a február 29. mellett, mert ez nincs lefoglalva semmilyen egyházi ünnep vagy név által. A kiszemelt nap szépséghibája, hogy az időszámítás rendje szerint minden negyedik évben létezhet csupán. Ehhez képest szinte mellékes körülmény, hogy amikor mégis eggyel meghosszabbodik a napok száma, akkor hivatalosan más névnap esik rá. Szökőév esetén ugyanis 24. a szabályos szökőnap, ekkor a 24-től 28-ig terjedő névnapok beosztása egy nappal elcsúszik, tehát a 28-i névnap 29-re kerül, azaz a római katolikus naptár szerint ekkor Román napját ünneplik az emberek. Tagadhatatlanul különös helyzet: vagy olyan napon köszöntötte a család Kelemen Auróráat, amely az adott évben a kalendáriumban nem is szerepelt, vagy ha mégis beszökött február 29. a lapjaira, akkor a szabály szerint más névnapja volt feltüntetve rajta. A szekszárdi levelestár is őrzi nyomát e szokásnak. A Babits–Kelemen család eposzi méretű levelezésének három visszatérő témája van: egy új élet születésének örvendező köszöntése, a betegségek és a halálozások miatti részvét, valamint a névnapok és születésnapok szinte kötelező ünneplése. Így aztán több olyan levél is fennmaradt, melyet Kelemen Ilona küldött testvérének, s amelyben kedves szeretettel igyekszik megszelídíteni az ellentmondást és létezőnek feltüntetni azt, ami nincs. „*Ismét egy alkalom kínálkozik arra, hogy testvéri ragaszkodásom nyilvánításaként egy üdvökvánatot küldhessek felétek »febr. 29-kén«, mely az idén ugyan kiesik a naptárból, de a mi emlékezetünkben megmarad, mint szívünkben az önkénytelen szeretet.*” (Szekszárd, 1894. február 29.) Egy másik, a logikai képtelenséget a meghittséggel áthidaló megfogalmazás szerint: „*29-ike ismét eltűnt a naptárból, de mi a szökevényt előhozzuk visszaemlékezésünkkel, hogy neked igaz szívvel s legigazabb érzéssel jókat kívánhassunk névünnepedhez!*” (Szekszárd, 1897. február 28.) Vagy kissé vádlón a közönyös sorssal szemben, mintha nem is saját döntés eredménye volna a különös helyzet: „*Az ideai kalendárium ismét mostohán bánt el velünk, elvonta tőlünk ezt a nevezetes napot.*” (Szekszárd, 1898. február vége.) Babits valószínűleg olvasta a család egyes tagjait külön-külön is üdvözlő leveleket (tíz es évében járt ekkortájt), valamint személyesen is részese lehetett e családi szokásnak, melynek az abszurdításba hajló jellegét (ha valaki, akkor ő) nyilván átlátta.

Az ANYÁM NÉVNAPJÁRA című vers 1906-ban született; természetesen ez az év sem volt szökőév, vagyis a vers olyan napra íródott, amely abban az évben csak a Babits család képzeletében létezett. Mindehhez figyelembe kell vennünk Babits CURRICULUM VITAE-jének kései beismerését: „*Meg kell itt vallanom, hogy este születtem, nem pedig hajnalra, mint ahogy egy fiatalkori versemben írtam, lelkiismeretlenül, tisztán a rím és mérték kedvéért.*” Tehát nem Hajnalkának hívják édesanyját; olyan napra készült a vers, amely abban az évben nincs is, s a költő nem hajnalra született. Csupa ellentmondás és rejtett tagadás. A költői játék gondolati eredménye: a beszélő név nemcsak hazudik, hanem talán nincs is. A nyomtatásban megjelent változat az ANYÁM NEVÉRE címmel és a szándékoltan kétértelmű alcím nélkül lekerekítettebb és simulékonyabb, mint az eredeti. Babits mégis halogatta szülejének megmutatni, mert ő tudta igazán, hogy anyjához való mélyen ellentmondásos viszonyát a névéhez való ambivalencián keresztül fogalmazta meg.

A HOLNAP megjelenése után a név és személyiség kapcsolata újra, bár más szempontból válik aktuálissá számára. 1909-ben a PICTOR IGNOTUS-ban megint visszatér a problémához. „*Mi az a név?*” – teszi fel a kérdést, s válasza ugyanazt a hasonlatot használja fel, mint a NÉVJEGYEMRE című versben: „*csupán lehellet*”, de itt továbbfolytatja és más irányba fűzi a gondolatsort: „*s embernek mégis mindene: / alkot, hogy fennlegyen neve*”. A vers ritmusát a zuhatagszerűen felsorolt klasszikus festőnevek szabják meg: Leonardo, Carpaccio, Botticelli, Michel-Agnolo, Pinturicchio, Mantegna, Crivelli. A leírt név látomászerűen felidézi az életművet, a kettő elválaszthatatlanul összeforrott, látszólag tehát harmonikus a kapcsolat a jelölő: a név és a jelölt: a személyiség között, illetve még pontosabban az alkotó személyiség és az általa létrehozott életmű között. Babits azonban nem áll meg ezen a nyugvóponton, hanem végsőkéig feszíti a kérdést: mit jelent a név elkallódott életművel, mint például Cimabue esetében, kinek „*neve maradt, de műve nem*”, másrésztől veszít-e az alkotás értékéből, ha névtelen az alkotója, s nem tudnak róla semmit, mint Pictor Ignotus esetében: „*te alkottál s neved ma nincs / és vagy, szegény, mint aki nincs, / Pictor Ignotus*”. Mi a meghatározóbb, az alkotás vagy a továbbélő név? A vers harmonikus formavilága mögött mély válság sejlik fel, melyet a szakirodalom Babits elfojtott duk-duk afférjaként tart számon, s az elnevezés párhuzamba állítja a holnaposokkal való konfliktusának jellegét Adyével.

Babits levelezéséből, ekkor írt verseiből kiderül, hogy A HOLNAP zajos fogadtatása, a hol magasztaló, hol pocskondiázó kritikák elbizonytalanították, felkavarták, nehezen gyógyuló sebeket okoztak neki. A róla megjelenő írásokat „*furcsáknak és ferdéknek*” találta, melyek szerint olyan elvek látszanak versein, amiket pedig maga nem vall. E kritikák hatására „*a nyilvánosság erős világitásában*” „*sajátságos dualizmus*”-t kezd érezni élete és költészete között – írja Juhász Gyulának 1908 szeptemberében. Barátjának, Kun Józsefnek is erről panaszkodik levelében: „*Ahelyett, hogy felvillanyozna a nyilvánosság: lehangol, s minden verssem megjelenésekor halálos drukkokat és szégyeneket állok ki: igaz, hogy hallok is gúnyt és értetlenséget eleget.*” (1909. január 4.)

Fokozottan bántotta őt A HOLNAP ellentmondásoktól terhelt fogadtatása, hiszen ő volt az, aki hosszú ideig szinte betegesen húzódozott attól, hogy nyomtatásban megjelenesse műveit. Barátai már rég publikáltak, amikor ő még mindig vonakodott attól, hogy bármit kiadjon kezéből. „*Borzasztó az, hogy mennyire szűzekedik Maga, kedves Babits a nyilvánosság előtt*” – írja 1906 októberében Juhász, amikor pedig Babits íróasztalfiókjában megszerkesztve készen állt első (végül ebben a formában kiadatlanul maradt) verskötetének kézírata. Szorongásáról, melyet az írás belső kényszere és a köz-

szerrepléstől való visszarettenés közti ellentét okoz, már egyik korai, 1902-ben készült LEVÉL című versében is vallomást tesz. Egy képzeletbeli szerkesztőhöz címezi sorait a húzódozva várt nagy pillanatban, amikor közlésre küldi neki első költeményeit: „*De mért is írok? Dicsőségre vágyom?*” – kérdi önmagától; „*Nem*” – válaszol határozottan. „*Árnyékban élni jobban szeretek. / Színészkedésre, zajra nem születtem, / Ha látnak, rosszul érezem magam*”. „*Azért a műsát mindig is kerültem, / Varázsszavával mégis megfogott*”. Most érkezünk el a számunkra fontos megfogalmazáshoz: „*Többet nem bocsát el engemet / [...] Ő tette azt, hogy a gúnyos világba / Dobom ki eddig megbecsült nevem*.” A KÖLTÉSZET KATEKIZMUSA című, szintén korai versében a vonzás és taszítás hasonló kettőssége jelenik meg, bár itt nem közvetlenül nevéhez kapcsolódva: „*Mert kényszerít valami átok / Dalolnom, míg dalhoz jutok. / S hogy énekemre gúnyt ne hívjak / Legfellebb elbúvok vele*.”

A némaság és a nyilvánosság Szküllája és Kharübdiszé közt hányódva több módon próbál menekülni a kétirányú választás felelőssége elől. Nevét védendő pályájának legelején, kibúvó megoldásként, álnév használatára is gondol. 1905 táján A SPINOZASZOBOR ELŐTT című versét elküldve Kosztolányinak, ezt a megjegyzést írja a papírra: „*(De valahogy ki ne tegye e verset bácskai lapba!) Vagy csak álnéven!*” Arulkodó a mondat, hiszen felszínén valóban a rejtőzködés kényszere uralkodik, de mögötte ott feszül a titkolt remény, hogy Kosztolányi olyannyira nyomdakésznek találja majd a költeményt, hogy barátjának akarata ellenére is kész leközöltetni. Babits utóbb így összegzi lelkiállapotát: „*Őt éven át csak véletlenül jelent meg egy-egy versem, sohasem a saját kezdeményemből. Magamnak írogattam [...], mert gyermekesen meg voltam győződve, hogy verseim túlszárnyalják a kort.* »A kortársak úgysem értenék ezeket a szépségeket« – gondoltam.”¹¹ 1907 telén, amikor pedig már elég gyakran publikált, másfajta megszorító kikötéssel küld kéziratot barátjának: verse neve nélkül szerepeljen a *Népszava* karácsonyi mellékletében. Talán a nagy példányszámú napilap ünnepi száma és annak sok olvasója ijeszti meg, ezért szinte gyerekes megoldásként inkább a névtelenséget választaná. Kosztolányi válaszlevelében készsleges: „*Kívánságod szerint nem tettem alá a nevedet. Ellenben én és Csáth Géza hosszas tanakodás után egy egyéniségedet és költői fiziognómiádat jellemző nevet adtunk neked: Deér Dénes. Ez arisztokratikus, szójátszó, amellelt eltagadhatatlanul sovány név. Meg vagy elégedve keresztapáiddal? [...] Igazán szeretném, ha valahogy elhagynád odúdat, és a Deér Dénes névvel meghódítanád szegény országunkat.*” (1907. december közepe.) Hogy az álnév alkalmazása Babits ötlete volt-e vagy sem, s hogy ebbe az álnévbe beleegyezett-e – válaszlevelek híján –, örök homály fedi, ugyanis ezen a télen a *Népszava* nem közölte egyetlen versét sem. Az viszont bizonyos, hogy az álnév használata mint védekezés csak futó ötlet volt számára, mert nyomtatásban végül nem alkalmazta, s évtizedek múltán a NEVEK, ŐSÖK, CÍMEREK-ben határozott véleményként állítja: „*Sohasem tudtam volna például elképzelni, hogy a nevemet megváltoztassam; még írói álnevet sem használtam soha.*”

Egy írói álnevet mégis választott élete folyamán, méghozzá nem is akárkinek, hanem a feleségének. „*Török Sophie-nak én kereszteltem el Kazinczy felesége után, akiről egyszer könyvet írtam... Azóta ez feleségemnek írói neve.*”¹² A könyv A LITERÁTOR, mely a tizes évek közepén keletkezett, és bár nem tartozik legsikerültebb művei közé, lélektani jelentősége annál kiemelkedőbb: Kazinczy Kufstein utáni éveiről, erős akaratú anyjával, kicsinyes családjával való konfliktusáról és kirobbanó gyorsaságú házasságkötésének kalandos történetéről szól. Nem kétséges, hogy a nagy előd, a „*literátor*” belső magánya és elhivatottságának ereje Babitséval rokon. Ami különös, hogy a darab vége, az időszó irodalmi vezér hirtelen eldöntött házassága egy nálánál jóval fiatalabb nővel,

mint egy jósló álom, utólag saját életében is valóra válik. Kazinczyéhoz hasonlóan viharos lesz ugyanis Babits lánykérése 1921 januárjában a Baross kávéházban, s Tanner Ilonka is, hasonlóan a valódi Török Sophie-hoz, egy csöppnyi töprengés után azonnal és határozottan igent mond az ajánlatra. A párhuzam sok mindenben megtalálható, de abban például nem, hogy a XIX. századi Török Sophie-nak sohasem voltak írói ambíciói. „Török Sophie... – legyintés, gyorsan letörölt könnyek. – Hisz még ez sem én magam vagyok. Ezt is tőle kaptam. Ezt a nevet, Kazinczy Ferenc hűvesének a nevét. Egy könyvet dedikált így nekem. Az elsőt, amit tőle kaptam. »Török Sophie-nak – Franci«” – emlékszik már özvegyként Ilonka a történetekre egy interjúban.¹³ E beszédes dedikáció a KARÁCSONYI MADONNA című novelláskötetben található, mely 1920-ban, megismerkedésük évében jelenik meg, s az elbeszélésekhez hozzáfűzve itt lát először napvilágot könyv alakban A LITERÁTOR is. A szöveg nyilvánvalóan a darabbeli lánykérésre utal (itt hívják Francinak Kazinczyt). Tehát a Török Sophie álnevet, melynek az lett volna az eredeti funkciója, nehogy Ilonka „*dolgainál felmerüljön az a szempont, hogy az én feleségem*”,¹⁴ Babits adta, méghozzá azzal a határozott jelentéssel, hogy e név hordozója nem másra hasonlít, mint a nagy irodalomszervező utódjának a *feleségére*, tehát éppen azt leplezi le, még ha kedveskedő szándékkal is, amit el szeretne rejtteni. A név tehát nem Tanner Ilonkáról, hanem Babitsról szól. Árulkodó jele mindez annak, hogy a költőt lelke mélyén egyszerre vonzotta és riasztotta az álnév használata, mely számára a személyiség rejtőzködésének egyik legális lehetőségét jelentette.

Fiatalkori rémképe ugyanis, hogy alkotóként ellenséges, gúnyos, értetlen világ veszi majd körül nevét, 1908-ban, A HOLNAP megjelenése után minden képzeletet felülmúló valósággá válik. Pamfletnek beillő vezércikkek születnek róla, élclapok első oldalára kerül nevetséges szenzációként FEKETEORSZÁG című versével. Többen ismerik ekkor a róla írt gúnyverseket, mint az eredetieket. Amitől félt, megrázó és alapvető élménye lett: mást hisznek róla, mint amilyenek ő tartja magát. Számára ekkor a hírnév torzulást, különállást, az alkotó nevének félremagyarázását jelenti: „*Szívem mélyén klasszikusnak és konzervatívnak éreztem magamat: nagy reakciónak e modern kor ellen [...] s ekkor a hír szárnya vette a nevemet, mint hipermodern költőt. Valami visszás volt ebben, s én kényelmetlennek éreztem hírnevemet.*”¹⁵ Egy más alkalommal még tömörebben fogalmazza meg e korszak alapvető élményét: „*Mondják, az írói hírnév félreértések összege. [...] Minden szó, amit rólam mondtak vagy leírtak, akár támadás, akár dicséret, ferdén, kelletlenül csengett a fülemben.*”¹⁶ Babits, látjuk, a „hírnév” szóban benne érezte a „híressé vált név” jelentést. (A húszas években keletkezett BETEG-KLAPANCIA című versében is szinonimaként használja a két szót: „*Ki volt hívem, elbujt, / hírem, nevem elhullt.*”) Eredendő érzékenységet tulajdonnévvel kapcsolatban ez a félreértettség idegenséggé növelte. Ezért vágyakozhat Pictor Ignotus névtelenül is ható művészi életműve után, és nem véletlen az sem, hogy a pár évvel korábbi NÉVJEGYEMRE című verssel zárja A HOLNAP ÚJ VERSEI-ben megjelenő költeményeit, mely ebben a kontextusban dacosan vállalt függetlenséget sugall. Babits önmardosó kétségek közt vergődve a nyílt színen szembeszáll a művészetét félremagyarázókkal, de alkotásai mélyén ott lappang a kétségbeesés, a meghasonlás érzése, sőt az elnémulás, a tehetségvesztés rémképe is. Többek között az ARANY JÁNOSHOZ és a THAMYRIS című versek, valamint A MÁSODIK ÉNEK e nyomasztó élmény hatására született.

AZ ELVESZETT KINCS című költemény is, mely csak halála után jelent meg, e válság érzetének szülötte. Vagy a tizes évek elején, elfojtott duk-duk afférja nyomán keletkezett, vagy még inkább életének másik kataritikus pontján, 1919–20 táján. Az önmagától való elidegenülés érzését nevének végleges elvesztéseként éli meg.

*„Volt nekem egy ritka kincsem
és a nevem volt a neve,
ragyogott az egész világnak
és én boldog voltam vele.*

*Beköltöztem a nagy városba,
hogy mutogassam kincsemet,
s a városban, a tolongásban
jaj, egyszer elveszett!*

*Azóta járom a világot
kincstelen és magamtalan
nem haltam meg, de nem is élek:
elvesztettem magam.”*

A vers tökéletes foglalata Babits saját nevéhez fűződő ambivalens érzéseinek, és jellemző példája önmagával vitázó, ellentmondások ütköztetéséből építkező gondolkodásmódjának, mely az ő esetében egyszerre önemésztő és művészileg termékenyítő hatású. „*A nevem volt a neve*” kulcsfontosságú mondatot a névvel való azonosság és a tőle való függetlenség egyaránt jellemzi, melyben egyrészt a név és személyiség olyanmódon összeforrott, hogy elszakadásuk egymástól a személyiség helyrehozhatatlan válságát jelenti, másrészt mégiscsak megkérdőjeleződik azonosságuk, hiszen létük önállóan is elképzelhető, mint az elveszett tárgy és régi tulajdonosa esetében. A két állítás egyszerre létezik a saját egyénisége után nyomozó Babits számára. Nem véletlen, hogy e legmeredekebb szakadékok mélyét fürkésző költeményét sohasem publikálta.

Ki vagyok én? – ez a kérdés A GÓLYAKALIFA központi problémája is. Ezt kutatja Táborny Elemér és az asztalosinas – mindketten eltérő módon, de lényegében Babits alteregói. Az álomban előtörő másik élet a regény két főszereplőjénél elindítja azt a folyamatot, melynek során elveszítik önállóságukba vetett hitüket, azonosságtudatukat. Az egyik élet jellemzője a világosság, racionalitás, intelligencia, tisztaság, gazdagság és nemesség, a másik élet a sötétség, az ösztönöké, a tudatlanságé, az alpári indulatoké és a szegénységé. Mindkét szereplő szeretné megteremtteni az átjárást a másik világba, az egyik azért, hogy egyesülhessen vele, a másik azért, hogy megszüntesse azt. Mindketten gólyakalifák, és a varázsszót keresik, az egyik, az asztalosinas, gomolygó vágyakozással, a másik, Táborny Elemér, elszánt akarattal. Alapérzésük hasonló, csak fordított előjellel: nem az vagyok, akinek hisznek. A két élet közötti minőségi különbséget Babits azzal jellemzi, hogy míg az egyikben mindenkinek van neve, a másikban csak foglalkozásuk vagy külsejük alapján különböztethetők meg az emberek: a mester, a vörös kasszirosnő, a kék ember. Az asztalosinas a műhelyből való szokással igyekszik feloldani kettős életének terhét, meglepő módon az ő tépelődésében Babits önvallomásos verseire ismerünk. Meglepő módon, hiszen világa a szellemi alantasság jegyében fogant, mégis, A LÍRIKUS EPILÓGJA, az ÉKSZERLÁDA és a NÉVJEGYEMRE öngyötrő gondolatai szinte szó szerint visszhangzanak benne: „*Csak azt éreztem, hogy bennem sokkal több van, mint ami itt vagyok a világnak; csak hogy mélyen bezárva, és nem tudok eléggé felnyitni; úgy éreztem, hogy kincseim vannak valahol egy sötét fiókban [...] hogy én különb vagyok, mint ami vagyok, többet tudok, mint amennyit tudok.*” Táborny Elemér intellektuáli-

san próbálja megoldani kétségbeejtő helyzetét, megfeszített szellemi munkával akarja fölfejteti nyomasztó álmának jelentését. Úgy érzi, ha meg tudná találni az álmában szereplő másik énjének testét, melyet szennyesnek, perverznek érez, akkor megtörné a varázst. „*Hát ki vagyok én álmomban? Mi a nevem?*” – kérdezi szenvedélyesen. – „*Milyen különös, hogy ezt, éppen ezt nem tudom. Nem tudom, mi a nevem.*” „*Ah, csak egy névre, csak egy szóra emlékeznek! [...] mindjárt odautaznék, rajtakapnám a másik éneket, szembenállnánk, megtörne a varázs. Egy szót, csak egyetlen szót!*” A név mint varázsigé, amelynek megismerése és kiejtése emberéletek alakulásáról dönt, a regény központi motívumává válik.

A név és személyiség ellentmondásos viszonya nemcsak a regény címét adó központi motívumban jelenik meg, hanem át- meg átszővi a regény egészét, szinte leltárszerűen felsorakoztatva Babitsnak saját nevével kapcsolatos dilemmáit. Táborny Elemér iskolájában elretentő példaként hirdetményt olvasnak fel egy fiúról, aki ellopott egy jó tanuló diák bizonyítványát. Elemér lenéző sajnálkozással fogadja a hírt: számára végképp érthetetlen és megvetendő az, aki más neve alatt éli le életét, és idegen tollakkal ékeskedve akar érvényesülni. Mignem rádöbben, hogy valójában ő volt az, aki ezt az alantas büntettet elkövette, csak mindez álmában, a másik életében történt. Az asztalosinas tehát két szempontból is hasadt tudattal él: egyrészt saját életében díjnokká csak hamis néven, hamis bizonyítvánnyal válhatott, s a leleplezéstől való féltelme irányítja egyre vadabb cselekedeteit, másrészt legszívesebben megtagadná zavaros, kettős, saját életét, csak hogy végre álmai Táborny Elemérévé alakulhasson át. A regény végső fordulópontján, mely a teljes összeomlás, a halál előtti utolsó stáció, megint csak a név kap meghatározó szerepet. A lopott bizonyítvánnyal díjnokká vedlett asztalosinas ekkor már nemcsak hamisítja, hanem sikkasztja is a rábizott bélyegeket, s mikor egy munkatársa ártatlan kíváncsisággal érdeklődik e bélyegek felől, őt megszólítva, először a regény folyamán, végre elhangzik a *neve*, vagyis az *álneve*. De Babits még tovább gombolyítja a névtani lehetetlenségek fonálát. Ugyanis elhangzik a név, de mi mégsem ismerhetjük meg, hiszen Táborny Elemér leírásában olvassuk a történetet, aki éppen alteregója nevére nem tud emlékezni. Pontokkal van jelölve hát az ismeretlen szó.

„– *Hol lehet ilyen bélyeget kapni, ... úr?*

A nevemet mondta, a lopott nevemet, amely nem volt a nevem, és amelyet éppoly kevéssé tudnék most megmondani, mint a volt asztalosinasnak elhagyott, igazi nevét” – írja Táborny Elemér.

E válságos pillanatban az asztalosinas elveszti eszméletét, hirtelen átzuhan másik életébe, tudatával ide-oda cikázik a kettő között, majd végül izgatottan visszatér sajátjába, hogy hiábavaló és végzetes vallomást tegyen bűnösségéről az őt értetlenül bámuló jogászfőnöknek. Innen már egyenes út vezet az öngyilkossághoz. Tehát a név, amely van is meg nincs is, a végső egzisztenciális kérdések összetett szimbólumává válik A GÓLYAKALIFA oldalain.

Másik önéletrajzi indíttatású regényében, a TIMÁR VIRGIL FIÁ-ban is hasonlóan fontos szerephez jut a név. A cisztercita rendi iskolában, melynek légkörét pécsi és bajai élményei alapján bensőségesen ismerte Babits, hagyományosan mindenki megváltoztatott néven válhatott a rend tagjává. Ebben a közegben az a természetes, ami Babitsnak oly idegen, hogy valaki felvett névvel éljen. Timár Virgilt is egyszerűen Janinak hívták, mielőtt „*új emberré vált a szerzetességben*”. Latinos műveltsége jelölje a Virgil nevet választotta, rejtett utalásként kedves szerzőjére, Vergiliusra, akit tréfásan védőszentjeként szokott emlegetni. A Vergilius eredetileg is beszélő név volt, ahogy ezt maga Babits is feloldja AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETÉ-ben: „*gyengéd, lányos léleknek*

tartotta az ókor: »Szűzies« volt a melléneve”. E név tehát tudatos döntést jelképez: Timár Virgil asszonymentes életét a tanításnak fogja szentelni. Azonban Babits névszemléletéből következően még az önkéntes szerzetesi élet és a hozzá választott név harmóniája is felbomolhat. A jelentésbeli ellentmondásra már a regény címe is utal: a szűz paptanárnak, ha valóban választása szerint él, nem lehet fia, sőt a gyermek után való pusztavágyakozás is nevébe foglalt vallásának lényegével ellenkezik.

Nemcsak Timár Virgilnek van két neve a regényben, hanem választott fiának is, s e kétnevűség meghatározó lesz életük alakulásában. Az apa nélkül felnőtt, anyját korán elvesztő Vágnér Pistának csak árvaszéki irataiból derül ki, hogy valódi keresztneve nem Pista, hanem Vilmos. „Miért hitta az anyja Pistának?” – tépelődik Timár a kettőségen. – „Talán a falusias nevet szerette, talán gyűlöletes volt ajkának a másík.” Mikor aztán Vitányi Vilmos, az igazi apa, a lehetséges örökbefogadást algotgatva megemlíti Timárnak, hogy becsapva érzi magát, hiszen a fiút mégsem Vilmosnak hívják, mint eddig hitte, hanem Pistának, Timár számára világos lesz minden. Az eddig érthetetlen és parlagon heverő keresztnév eredete hihetetlen hatással van a neveltjéhez rajongó szeretettel ragaszkodó papra. „Timár úgy érezte, mintha az ítélet szavait hallaná. Most már értett mindent; rájött az összefüggésre. [...] A névkérdés úgy hatott rá, mint egy lesújtó, végleges bizonyosság. Nem kételkedett többé, hogy valóban ez az úr az ő fiának az apja.” De nemcsak a keresztnév, hanem a vezetéknev is sorsdöntő számára. Tudatosítva a közismert Vitányi nevet, melyet a rendházban addig zszurnalista szabadosságáért, szabadkőműves szemléletéért botránykőként emlegettek, nemcsak a valódi apa létére, hanem annak egyéniségére, gondolkodásmódjára és zsidó származására is fény derül. „A név hatása csakugyan rendkívüli volt. Timár agyában mintha pokoli világosságot gyújtottak volna ki. Minden meg volt magyarázva, ami Pista jellemében csodálatosnak vagy aggasztónak tűnhetett föl eddig. Az ellentmondások meglepő egységbe oldódtak föl.” Itt a név funkciója tehát túllép a pusztá identifikáción, mert a jelölt és jelölő között újfajta viszonyt hoz létre, mely a regény keretén belül nyeri el értelmét. Vitányi közismert neve az általa már megírt könyvek összességét, a társadalomban elfoglalt helyét is jelenti, azt kimondva mindezek a tartalmak rögtön élővé válnak. Épp ezért az a szokásos eljárás, hogy a fiúgyermeket apja után nevezzék el, itt egyedi és meghatározó jelentéssel töltődik fel, hiszen visszamenőleg mutat rá a gyermek valódi apjára és teszi nyilvánvalóvá zsidó származását, ez ad magyarázatot addig érthetetlen apróságnak tűnő dolgokra. Nevének és származásának ismerete a fiúban magában is földcsuszamlásszerű változást indít meg. Ő is kérdések hosszú sorával néz szembe. Választania kell. A „Ki a gyerek apja?” csak az első szint, a „Hova, melyik társadalmi csoportba tartozik?” az igazán égető probléma. Amíg Timár tudatosan felvett, „beszélő” neve a regény folyamán elveszti igazságalapját, hiszen az érzékiség határát súroló vonzódása tanítványa iránt ellentétben áll a Virgil név szimbolikus jelentésével, addig az általában egyszerűen öröklődő, konkrét jelentés nélküli civil név súlyos tartalmi terheket cipel. A „Hogyan hívnak?” a TIMÁR VIRGIL FIÁ-ban is valójában a babitsi alapkérdéssel függ szorosan össze: „Ki vagyok én?”

„Az emberi lélek genealógiája érdekelte Babitsot, kialakulása és alakulása, meghatározottsága és robbanó véletlenei” – hangzik Nemes Nagy Ágnes szájából a keményre kalapált, mégis hajlékony összegzés Babits művészetéről. Láttuk, hogy e meghatározottságok és véletlenek egyik kristályosodási pontja Babits életművében a név s ezen belül is saját nevének önszemléleti vizsgálata. S bár a név jelentésével kapcsolatos filozófiai alapozottságú érzékenysége változatlan maradt, az idő előrehaladtával jellege, tartalma

megváltozott. Letéve alkotások hosszú sorát, egyre kevésbé érezte, hogy neve más jelent a külvilág előtt, mint amit alkotásainak összessége. A név és személyiség viszonya számára ekkor már nem a meghasonlással, az elveszettséggel, a különböződéssel telített. Amit híres esszéjében Széchenyi egyik fő mozgóerejeként és teljesített feladatként fogalmazott meg, rá is érvényes: „*bebizonyítani önmagát önmaga előtt*”. Betegségének poklait járva, a számadás közeledtét érezve, létrehozott életművének csúcspontjára összegzőn és megnyugodva tekinthet vissza régi önmagára. Ennek a fájdalmasan megbékélő, intellektuálisan mégis szigorú számvetésnek a terméke a KERESZTÜL-KASUL AZ ÉLETEMEN című kötet és még néhány utóbb készült írás, mely e könyv esszéfüzérének hangvételét, stílusát folytatja. Ezek az alkotások, melyek a magyar prózairodalomnak sokkal inkább az élvonalába tartoznak, mint a HALÁLFIAL, 1938–1940 táján, Babits első nagy művéte körül vagy azután születtek. A saját múltját szeszélyesen és nosztalgikusan bebarangoló írásokban gyakran visszatérő téma a név, hírnév, alkotó és mű összefüggésének kérdése. Ezek egyikében ismeri be, hogy nem is hajnalra született, mint ahogy egy fiatalkori versében állította, hanem este; itt írja Kőlcseyről: nem szabad engedni, hogy „*már csak egy arany név*” legyen saját sírja fölött. TEREMTŐ UTÁNZÁS című esszéjében pedig, melyben a művészi alkotás titkát fűrkészi, az asszociációk alapja, „*a név prousti varázsa*” (ő alkalmazza ezt a kifejezést a korabeli művek közül szinte a legjelentősebbnek tartott francia regényre utalva). Megvallja, hogy a név varázsánál számára talán nincs is nagyobb. Ifjúkorában e bűvkörben élve szenvedélyesen és elszántan utánczolt idegen és ismeretlen írókat, szinte csak addig, „*amíg alig volt más, mint pusztán név – többnyire nagyon szép, előkelő, sejtelmes hangzású idegen név*”. Egy-egy híres név aurája tehát több borzongató izgalmat jelentett számára, mint az adott szerző néha kijózanítóan hétköznapi műve. E varázs utáni vágyakozás magyarázza, hogy Babits fiatalkori verseiben miért bukkan fel olyan gyakran egy-egy különös hangzású idegen név. Végül mindez fiatalkori költői nyelvhasználatának egyik leglényegesebb sajátosságára vezethető vissza, mely Horváth János elemzése szerint a „*hang-inspiráción*”, sőt „*afféle szómágián*” alapszik, hasonlóan több kortársához (Kosztolányi, Tóth Árpád), néha a rim, a hangzás „*nemzi és igazgatja*” a gondolatot. Babits különleges, Kosztolányi rimelésétől eltérő jellemzője, hogy „*a gondolat jussát*” még ekkor sem adja fel, hanem „*koncentrált szellemi munkával igyekszik bölcselletté, titkos tudománnyá elmélyíteni, s magáévá hasonítani a rimsugallta gondolatot, fölfedezni valami lényegét a hang segítségével*”. Későbbi éveiben, válságoktól gyötörtén pedig „*szinte vergődve*” igyekszik „*gondolatot kicsikarni hangból, szóból, rimből*”.¹⁷

A névvarázshoz kapcsolódva a TEREMTŐ UTÁNZÁS című esszéjében egy másik kedves emlékét is felidézti, mely a mi szempontunkból szintén sokat árul el. Hajdanában egy gunyoros tréfa kedvéért Kosztolányival és Karinthyval hármasan egy „*mély és különös*” ausztráliai írónak, Jeopardynak adtak életet. Igazi hadjáratot terveztek indítani az irodalmi sznobok ellen olyan szerzőtől idézve rejtelmes jelentésű sorokat, akinek valójában csak a neve létezik, még a műveit is ők írták volna közösen. Babits persze saját problémáját vetíti bele a többiek lelkébe, szerinte ugyanis titkon mindhárman arra vágytak, hogy más neve alatt saját elvetélt lehetőségeiket szabadon kiélhessék. „*Kit nem igazgatót már a gondolat, hosszú írói működés után, álnév alatt újrakezdeni, [...] amiket saját nevében már önön múltja sem engedne meg neki?*” Fiatalságának égető problémái ellenkező előjellel töltődtek föl ekkorra. Saját tulajdonneve már nem idegenül és tőle függetlenül létező fogalom, hanem megalkotott életművének függvénye: kötelesség, melyhez húnek lehet, sőt húnek kell maradni.

BLONDIN ÉS AZ ÖREGEDÉS című kései esszéjében az idő múlásáról töpreng, s gondolkodásának vezérfonalát itt is egy név jelentésén való tünődés alkotja. A vakmerő és boszorkányosan ügyes kötéltáncos neve a századelőn szinte Shakespeare-ével vetekedő fogalom volt. Néhány évtized múltán, a század derekán azonban Blondin a legtöbb ember számára érthetetlen, egyszerű köznévvé vált csupán. „Egy régi név halt meg” – összegzi Babits felismerését a hírnév mulandóságáról, s mondata mögött az ŐSZ ÉS TAVASZ KÖZÖTT mindent átható szorongása sejlik fel: „Ami betűt ágam írt a porba / a tavasz sárvíze elsodorja.” Nem véletlen, hogy éppen Blondin csillagának letűnte rázza meg ennyire. Hajdanában, pályájának legelején, a holnaposok elleni támadások idején őt nevezték az irodalom Blondinjének, azzal vádolván, hogy költészete nem több üres virtuozitásnál. Ignotus például e névben rejlő vád ellen vette védelmébe Babitsot.¹⁸ A hasonlat és a körülötte zajló vita mélyen megbántotta a fiatal költőt, olyannyira, hogy életművében visszatérő jelképpé vált az artista személye. A MÁSODIK ÉNEK önironikus Don Gurigája, a szavak ördögös zsonglőre e figurából táplálkozik, s a VÉN KÖTÉLTÁNCOS címét adó önszemléleti szimbóluma húsz év múltán, a nietzschei indíttatás mellett, Blondinre is visszautal. Az a név tűnt el tehát a köztudatból, melyről egyszer, fiatalon azt hitte, hogy soha nem múló sebet ütött rajta. E név halálával mintha saját világának egy darabja süllyedt volna el, mégpedig olyan darabja, amely nélkül művészete is talán kevésbé érthető. Babits élet és utóélet kérdését egy név jelentésváltozásának tükrében rajzolja meg.

Nem véletlen, hogy 1939–40 telén Babits végül külön, összegző írást szentel a név kérdésének. NEVEK, ŐSÖK, CÍMEREK címmel készült esszéjének publikálásáról azonban felesége lebeszélte, féltve őt a nemesi ősök talmi hangoztatásának vádjától. Török Sophie-nak saját beismerése szerint sem volt igaza; posztumusz szövegközlésének jegyzetében már csak mint özvegy írhatja meg, hogy Babits „nála milyen ritka és szokatlan örömmel” dolgozott témáján, és „milyen keserű lehangoltsággal tette aztán félre az írást”.¹⁹ Nyilvánvalóan fontos volt a költőnek ez a számvetés. Esszéjében végigtekint saját ambivalens érzéseinek láncolatán. A név egyrészt öröklött családi tárgy, mely hozzátartozik az emberhez, másrészt mégis minden egyén szuverén módon független tőle. Megértő gesztussal magyarázza ifjonti lázadását nevének írásával kapcsolatban. „Magamtól akartam lenni, ami tudok” – fogalmazza meg hitvallását –, „most már nyugodtan beszélhetek nemességéről” – teszi hozzá, befejezettnek érezve neve jelentésének kérdését. „Az én vallásom szerint legalább az ember szabad lény, csak a saját érdemeinek alapján lehet őt megítélni. Annyit érek, amennyit magam érek.” Megalkotott és vállalt életművével a háta mögött, amikor neve Európa-szerte műveivel egyenlő, végre az azonosság érzése tölti el.

E kiküzdött azonosság utolsó, költői játéknak ható, de végképp megnyugtató érvét egy látszólag apró mozzanat szolgáltatja. Babitsot, aki egy életen át hadakozott az ellen, hogy családi nevének személyiségét meghatározó jelentést tulajdonítsanak, egy kedves barátja figyelmezteti, „hogy a babics szó honi magyar szóként is élt a régiségben és a tájnyelvben. Mintha egy kedves családi tárgyat valaki megszabadítana a rátapadt szennytől! Magyar szó, és varázslót, vajákost jelent: sőt ősmitológiai eredetű! Ipolyi Arnold MAGYAR MITOLÓGIÁ-jában is szerepel a babicsolás, »varázslás« értelemben. Íme, mily alkalmas, költőhöz és magyar költőhöz illő név!” A hír örömmel tölti el, s bár saját bevallása szerint csupán „bohó” örömmel, de elég fontosnak tartja ahhoz, hogy beszélgetőfüzetében is említse.²⁰ Nem firtatja Ipolyi gyakran kérdéses számagyarázatainak jogosultságát, hanem megkönnyebbülten lélegzik fel.²¹ Lám, a számára egyik legfontosabb szó, a neve, nemcsak eredetét illetően magyar, hanem jelentése is van, mégpedig olyan, amely személyiségének leglényegére mutat rá. (Talán mégiscsak Kratülosznak van igaza?) Élete végén

bevallja hát, ami ellen oly sokáig tiltakozott írásban, amivel oly sokat küzdött műveiben: „*a név olyan, mint a szorosan testhez tapadó ruha: aki érinti, engem érint!*”. Ő, aki fiatalkorában a hang, a szó mágiájával törekedett a felszínre hozni, kibontani a dolgok legmélyebb összefüggését, s aki élete végén a JÓNÁS IMÁJÁ-ban arról panaszkodik, hogy hűtlenek lettek hozzá a szavak, ő, talán saját magának sem bevallotta, és a nyilvánosság előtt mindenképp titkolta, nehezen hegedő sebeire valódi gyógyírt lelt. Minden racionalitáson túl, a tudat alatti tartomány legbelsőbb bugyraiban, e kései felfedezés ajándékaként költő voltának titkos igazolását találhatta meg.

Jegyzetek

1. Gérard Genette: LE NOM DE L'AUTEUR. In: SEUILS. Paris, 1987. 41.
2. A szekszárdi anyakönyvi kivonatok másolatait Buda Attila bocsátotta rendelkezésemre, segítségét ezúton köszönöm.
3. Babics Mihály: A TUDOMÁNY SZAVA. *Pápai Hírlap*, 1904. máj. 21. 21. sz. 4. mell.; A ZENGŐ SZOBOR DALA. *Új Század*, 1904. okt. 22. 43. sz. 2. E vers érdekessége, hogy az Angyalos könyv fölióján (OSZK Fond III/2356. 69. f. verso) található lapkivágoton Babits utóbb a *cs-t* tintával *ts-re* javította; A SPINOZA-SZOBOR ELŐTT. *Budapesti Napló*, 1906. jún. 22. 170. sz. 14.; TI MODERN LÁNYOK! *Az Idő*, 1908. febr. 2.
4. Dienes Valéria: ILYENNEK LÁTTAM. Magvető Almanach, 1966. 1. 243–250. In: Babits Mihály: HAZA A TELEPRE. S. a. r. Téglás János. 1991. 276–278.
5. Babits Mihály Emlékház, Szekszárd, 78. 1. 134.
6. Babits Mihály: SZERB ÍRÓ VAGYOK-E? *Az Est*, 1928. jún. 10. In: „ITT A HALK ÉS KOMOLY BESZÉD IDEJE...” S. a. r. Téglás János. Bp., 1993. (A továbbiakban: ITT A HALK...) 132–134.
7. Babits Mihály: A BABITS-CSALÁD SZÁRMAZÁSA. *Itk*, 1978. 4. sz. 470–471.
8. Babits Mihály: [ÖNÉLETRAJZ A GYERMEK- ÉS IFJÚKOR ÉVEIBŐL]. Szabó Lőrinc lejegyzésében. In: ITT A HALK... 36.
9. Bulgakov, Szergej: A TULAJDONNÉV. Ford. Bagi Ibolya. In: A NÉV HATALMA. *Helikon*, 1992. 3–4.
10. Babits Mihály: [ÖNÉLETRAJZ A GYERMEK- ÉS IFJÚKOR ÉVEIBŐL]. I. m. 36.
11. Bende László: A JUBILÁNS BABITS MIHÁLY ELMONDJA, HOGYAN LETT KÖLTŐVÉ... *Esti Kurír*, 1928. jún. 27. 144. sz. 13. In: ITT A HALK... 135.
12. Bálint Jenő: ÍRÓK BESZÉLNEK: BABITS MIHÁLY. *A Reggel*, 1933. nov. 27. In: ITT A HALK... 189.
13. Idézi Cséve Anna: 100 ÉVE SZÜLETETT TÖRÖK SOPHIE. Eseménynaptár. OSZK 1995. 4. sz. 39. Első megjelenés: Fedor Ágnes: BESZÉLGETÉS BABITS MIHÁLYNÉVAL. *Képes Világ*, 1945. 13. sz. 4. In: TÖRÖK SOPHIE BABITSRÓL. S. a. r. Téglás János. 1983. 240.
14. Diószeghy Miklós: BABITS MIHÁLY REGÉNYT ÍR A KÖZÉPOSZTÁLY PUSZTULÁSÁRÓL. *Magyar Hírlap*, 1926. aug. 3. In: ITT A HALK... 105.
15. [Fazekas Imre] F. I.: BABITS MIHÁLY. *Magyarország*, 1923. dec. 8. 5. In: ITT A HALK... 73.
16. [Bálint György] B. Gy.: AZ 50 ÉVES BABITS MIHÁLY BESZÉL ÉLETÉRŐL ÉS MŰVEIRŐL. *Az Est*, 1933. nov. 26. 4. In: ITT A HALK... 185.
17. Horváth János: RENDSZERES MAGYAR VERS-TAN. Bp., 1969. 170–171.
18. Ignotus: BABITS. *Nyugat*, 1909. júl. 16. 97–98.
19. *Magyar Csillag*, 1942. jan. 1. 1. sz. 1–4.
20. 1938. áprilisi bejegyzés. Babits Mihály: BESZÉLGETŐ FÜZETEI. S. a. r.: Belia György. Bp., 1980. I. 682.
21. A szakirodalom megoszlik a szó lehetséges eredetének kérdésében. Horger Antal a Babics családnevet ómagyar névadási szokásra vezeti vissza (*Magyar Nyelv*, 1939. 5–6. sz. 182–183.), ezzel szemben Melich János szláv eredetűnek tartja (Belia György: BABITS MIHÁLY TANULÓÉVEI. Bp., 1983. 10.).